

ÖNÜÇÜNCÜ YÜZYIL ANADOLU SAHASINDA "AYDINLANMA KUŞAĞI" NIN OLUŞUMU

Dr. R. Bahar AKARPINAR*
Hacettepe Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

ÖZET

XIII. yüzyıl Anadolu sahası Türk kültürü konusunda yapılan bilimsel araştırma, inceleme ve değerlendirmelerde "aydınlanma/aydınlatma" kavramından çok sık bahsedilmiş; Hacı Bektaş Veli, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Ahi Evran gibi Türk düşünürlerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıdaki önemleri belirtilmiştir. Esin kaynağını daha önce yapılan bilimsel çalışmalardan alan bu inceleme dönem hakkında elde edilen verilerin/bulguların Türk kültürel sürekliliği içinde bir bütün oluşturacak şekilde, genel bir terim ile adlandırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada XIII. yüzyıl Anadolu yaşantısı, giriş bölümünde kısaca değerlendirilecek, "Aydınlanma Kuşağı" adlı bölümde dönemi tanımlamak üzere seçilen terim "kişi", "coğrafya", "öğreti" ve "ideal" boyutlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler

XIII. Yüzyıl, Türk Kültürü, Anadolu, Türk Tasavvuf Anlayışı, Türk Düşünürleri, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı.

1. GİRİŞ

Anadolu XI. yüzyılın ilk yıllarında başlayan Selçuklu Türkleri akınlarına sahne olmuştur. Özellikle Sultan Melikşah devrinde Oğuz Türkmen obaları Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya sevk edilerek Orta Asya'da yaşadıkları bölgelere uygun yörelerde yurtlar verilmek suretiyle yerleştirilmiştir (Sevim, 1993, 221-223). 1071 Malazgirt savaşının ardından gelen yeni sevk ve yerleştirmelerle Anadolu müslüman Türk kültürünün gelişim sahalarından biri halini almıştır. Akınların ve göçlerin doğal sonucu olarak Anadolu'nun Türkleşmesi ve "XI. yüzyıl sonunda Danişmendliler, Saltuklular, Mengüçükler ve Artuklular gibi Orta ve Doğu Anadolu Türk devletlerinin kurulmasıyla İslâmlaşması" (Ocak, 1991, 110-111) süreci başlamıştır.

Türk kültürünün Anadolu sahasında yeşermeye başladığı ilk yılları izleyen dönemde, müslümanlığın farklı kademelerini yaşayan Türk boyları, Orta Asya-Türkistan bölgesinden taşındıkları; kaynağını eski Türk kültür çevresi, İslâm kültürü ve İslâm dinine bağlı gelişen tasavvuf yaklaşımlarından alan yeni bir kültür bileşimi oluşturmaya başlamışlardır.

* rbahar@hacettepe.edu.tr

Siyasal ve sosyal hareketlilik XIII. yüzyıla değin devam etmiştir. Bu dönemde "Anadolu sosyal, iktisadi ve bilhassa dinî hayatını geniş çapta etkileyen başlıca iki büyük göç dalgası meydana gelmiştir" (Ocak. 1991. 111). İlk dalga Karahıtaylarla Harezmsahlr arasındaki mücadeleler dolayısıyla Fergana yöresindeki nüfusun batıya göçü ile birlikte Anadolu'ya yerleşik hayat tarzına sahip Türkler'in gelişi; ikincisi ise 1220'lerden itibaren Moğol istilâsı nedeniyle Maverâünnehr'den Arrân'a kadar olan bölgelerde bulunan çoğunluğunu göçebe ve yarı göçebelere oluşturduğu Türk nüfusun hareketidir. "İkinci göç dalgasıyla birlikte pek çok din bilgini, mutasavvıf, çeşitli dinî ve fikrî akımların taşıyıcıları Anadolu'ya ulaşmış" (Ocak. 1991. 111) ve yüzyıl başlarında tasavvuf akımları yeni coğrafyanın sosyal düzeni üzerinde etki göstermeye başlamıştır.

Türk kültürel sürekliliğinde XIII. yüzyıl Anadolu Türk yaşantısı, içiçe gelişen ve birbirinin etkisini kuvvetlendiren sosyal ve siyasal hareketlilik nedeniyle düğümlenme; "insan" ögesini merkeze alan tasavvuf anlayışlarının aktarılması ile çözümlenme dönemidir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir uzantısı olarak kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nde XIII. yüzyıl sonunda şiddetlenen saltanat kavgaları, Selçuklu-Bizans savaşları, Orta ve Doğu Anadolu Türk devletleri ile yaşanan siyasal sürtüşmeler, Türkmen uç beyleriyle anlaşmazlıklar, İstanbul'un Lâtinler tarafından işgâli ve Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması, Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı verilen mücadele, Eyyübîler'in Kuzey Suriye ve Anadolu istilâları, Kuzey ve Güney Anadolu fetihleri, Asya'da ortaya çıkan Moğol istilâsının batıya hareketi ve Anadolu içlerine doğru ilerlemesi, Harzemşahlarla yapılan savaşlar, Alaaddin Keykubat'ın ölümünden sonra kumandan ve beylerin rekabeti, Türkmen şeyhi Baba İshak'ın isyanı ve Moğollar lehine noktalanın Köseadağ Savaşı (Yıldız 1992: 284-290) gibi siyasal hareketlilik doğal olarak sosyal düzensizliğe, huzursuzluğa ve ekonomik yoksunluğa neden olmuş; gayrimüslim halk ile yaşanan sorunlar, merkezî yerleşik yönetimin kabul ettiği sünni siyasal tutum ile göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında görülen sünnilik dışı akımlar ve çevrelerin karşıtlığı, yerleşik-yarı yerleşik-göçer kültürel birikimin sınırlı bir coğrafyada bir arada yaşaması sonucu, hayat alanının paylaşımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve çatışmalar düzensizliği karmaşıya çevirmiştir.

Bu karmaşık yapı Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Ahi Evran ve Yunus Emre gibi XIII. yüzyıl Anadolu sahası sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamına yön veren; dönemin olduğu kadar kültürel süreklilik sayesinde bugünkü yaşamın da manevî önderleri kabul edilen mutasavvıf ve mutasavvıf şairlerin düşünce sistemine, faaliyetlerine ve eserlerine yansımıştır.

Kaynağını XI.-XII. yüzyıl Türkistan bölgesi sufiliğinden alan; XIII. yüzyılda Anadolu sahasında varlığı ve etkisi görülen tasavvuf akımlarının temsilcisi durumundaki mutasavvıflar yeni coğrafyada görülen bu denli karmaşık bir yapının olumlu gelişmelerle yeniden düzenlenmesi sırasında önemli roller üstlenmişlerdir. "İnsan" ve "barış" öğelerini merkezine alan öğretileri ile buhranlı bir dönemde bireyleri mânevî yönden desteklemiş; birlik ve beraberlik

duygularını canlandırmış; yeni vatana sahip çıkılması düşüncesi üzerinde yoğunlaşmış; aynı toprağı paylaşan gayrimüslimler ile dostça yaşanması gerektiğini vurgulamış; din-mezhep ayırımına karşı savaşmış; yöneticiler ve yönetilenler arasında iletişim köprüsü kurarak anlaşmazlıkları gidermeye çalışmış ve sistemli bir yapıya ulaşılmasına gayret göstermişlerdir.

Aşık Paşazade'nin ifadesiyle Gaziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm (Atsız. 1985. 195) adlarıyla bilinen Anadolu gazileri, ahileri, abdalları ve bacıları toplumun her kesimine uzanmış, serhad boylarında gaza fikri ile çarpışan gazilere; sosyo-ekonomik ortamın temsilcileri olan ahilere; ilâhî aşk düşüncesini ve birlik ruhunu yaymayı görev edinen abdallara; aile kurumunun sürekliliğini sağlayan ve genç nesli yetiştiren bacılara seslenmiş ve toplumda ortak bir ruh halinin ve gelişme bilincinin oluşmasını sağlamışlardır.

XIII. yüzyılda Anadolu'ya ulaşan Horosan erenleri arasında, Yesevilik kaynaklı Haydarî dervişi Hacı Bektaş Veli ve Moğol istilâları nedeniyle Belh'den Anadolu'ya gelen Bahaeddin Veled'in oğlu Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, tasavvuf yaklaşımları, eğitimleri, anlayış ve kavrayışları, bilgileri, çalışmaya/üretmeye verdikleri önem ve aşıladıkları ayırimsız-hoşgörülü-evrensel dünya düşünceleri ile sosyal ve kültürel alanda döneme damgalarını vurmuşlar, Türkistan sufilik geleneğini Anadolu sahasında yeniden kurmuş ve geliştirmişlerdir.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın temsilcisi kabul edilen Yunus Emre, yapının oluşmasında kilit taşı görevini üstlenmiştir. Tasavvuf anlayışının yerleşmesiyle birlikte gelişen tasavvufî lirik uslûb ile Yunus Emre ilâhilerinde benzer düşünceleri coşkun ifadelerle nakletmiş, yetmişiki milletin ruh dünyasına seslenmiş, "Bu dünyada bir nesneye yanar içim göyner gözüm/Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi" sözleriyle ilâhilerinde dönemin zorluklarını yansıtmıştır.

Kaynağını feta örgütleri ile Türkistan fütüvvet hareketinden alan, "ahlâk, sanat ve konukseverliğin uyumlu bir bileşimi" (Çağatay. 1989. 50) şeklinde tanımlanabilecek Anadolu ahiliği, XIII. yüzyılda ilk tasavvuf terbiyesini Horosan ve Maverâünnehr'de Ahmet Yesevi'nin öğrencilerinden alan ve Hacı Bektaş Veli'ye olan yakınlığıyla tanınan Ahi Evran tarafından kurulmuştur. Meslek erbabının erdemli, ahlâklı ve dürüst olmasını öngören Ahi Evran konu bağlamında dönemin bir diğer önemli şahsiyetidir.

2. AYDINLANMA KUŞAĞI

Aydınlanma; sözlük anlamı ile "ışık almak, bir sorun üzerine gereği kadar bilgi edinmek" (TDK 1988: 112) şeklinde açıklanmaktadır. Felsefe tarihi açısından aydınlanma sözcüğü "toplumu insan aklı ve doğasıyla düzenleme amacını" (Hançerlioğlu. 1986. 26) güden bir hareket olarak değerlendirilmiş ve Eski Yunan'da gerçekleşen antik aydınlanma, XVIII. yüzyıl aydınlanması gibi, sözcük, belirli açılım dönemlerini adlandırmak üzere terim olarak kullanılmıştır.

Kuşak sözcüğü, etnografik ve sinematografik anlamlarının dışında "yaklaşık olarak yirmi-otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın" açıklaması ile sosyoloji; "yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarında dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu" açıklaması ile felsefe; "yeryüzünde veya herhangi bir gök cisminde belli şartları sağlayan bölge" (TDK. 1988. 937) açıklaması ile coğrafya ve astronomi disiplinlerine yönelik ifadelerle anlamlandırılmıştır.

XIII. yüzyıl. Anadolu Sahası'nı tanımlamak üzere seçilen "aydınlanma kuşağı" terimini; "XIII. yüzyıl Anadolu Sahası'nda görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşullar gereği beliren, aynı dönemde yaşayan; benzer eğitim sistemleriyle yetiştirilmiş; birbirine yakın coğrafyada farklı alt kültür birikimlerine sahip kesimlere seslenerek aynı öğretiyi ve idealleri aktaran; insana-yaşama-dünyaya-evrene aynı pencereden bakan; sorunlara birbirine benzeyen görüşlerle benzer çözümler getiren; bilgi-bilinç-birlik-dirlik-beraberlik-saygı-sevgi gibi evrensel kavramlar üzerinde yoğunlaşan; topluma önderlik ederek yollarını aydınlatmaya çalışan kişileri, üstlendikleri görevleri, etkilerini tanımak ve tanımlamak üzere seçilen, anlam bakımından oldukça geniş çerçeveli bir ad olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Terimin açılımında kişi, coğrafya, öğreti ve ideal boyutlarını dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

KİŞİ: İlk eğitimlerini Türkistan sûfilik geleneğinden alan Hacı Bektaş Veli, Mevlâna Celâleddin-i Rûmi ve Ahi Evran, XIII. yüzyılda geleneğin Anadolu sahasına aktarımını sağlamışlar; geleneğin âdâb ve erkânını yeni coğrafyada yeni yaşam şekline göre düzenleyerek icra etmişlerdir. Hacı Bektaş Veli, göçer, yarı göçer ve yerleşik hayata geçmek üzere olan Türkmen boylarına; Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, kozmopolit başkent kültürü ile şekillenen kesime; Ahi Evran, esnaf teşkilâtına yönelik telkinleriyle buhranlı dönemde insanların ihtiyaç duyduğu mânevî desteği sağlamışlardır. Yunus Emre geleneğinin edebî yönünü temsil eder. Dönemin Türkçesi ve halk arasında bilinen/kullanılan nazım şekli ve birimi ile ilâhi aşk ve insan sevgisini coşkulu sözler halinde aktarmıştır. Onun eserleri "sehl-i mümteni" yani ilk anlamın/ilk görünümün ardında gizli özlü anlamlar taşıyan şiirler olarak değerlendirilmiştir.

COĞRAFYA: Hacı Bektaş Veli, bugün kendi adıyla anılan Sulucakarahöyük ve çevresinde; Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da; Ahi Evran, ahilik merkezi olarak bilinen Kırşehir ve Kayseri'de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gezgin derviş kimliğiyle Yunus Emre'yi belirli bir merkeze yerleştirmek oldukça zordur. Yunus Emre'nin menkabevî ve tarihî yaşamı birbirine karışmış durumdadır. Yunus Emre konulu çalışmalarda belki veri yetersizliğinden belki de Yunus Emre'yi gönülden benimseyen Anadolu halkını incitmek düşüncesiyle çoğu kez onun vatanının Türk'ün yüreği olduğu ifade edilmiştir. Bugün anıt mezarı Sivrihisar'da bulunan Yunus Emre'nin Orta Anadolu'da bir merkezde yaşadığı kabul edilmiştir (Taççı. 1990. 12-18).

XIII. yüzyıldaki görünümü ile aydınlanma kuşağının coğrafyası Orta Anadolu'da Tuz Gölü merkezli Kırşehir-Sulucakarahöyük-Konya ve Sivrihisar

noktalarının oluşturduğu bir üçgendir. Üçgeni aydınlanma kuşağının coğrafi çekirdeği olarak değerlendirmek mümkündür. Adları belirtilen kişilerin yetiştirdikleri dervişler ve ahi babaları aracılığıyla düşünceleri, yaklaşımları önce merkez çevresine sonra geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin oluşumu ve imparatorluk düzenine geçilmesiyle birlikte etkileri teşkilâtın kurulduğu sahalara uzanmış, Ege adaları ve Balkanlar'a ulaşmıştır.

ÖĞRETİ; Genel bir tanımla tasavvuf anlayışı; bireyin vahdet-i vücud ve vücud-u mutlak'ı benimseyerek ilâhî aşk ile fenafî'llah derecesine yükselmesi ve insan-ı kâmil sıfatını kazanabilmesi amacına yöneliktir. Daha açık bir ifade ile insanın, Tanrı'dan başka varlık bulunmadığının idrak ve şuuruna varması; Tanrı'nın mutlak varlık olduğu düşüncesini benimseyerek, Tanrı'ya karşı beslediği ilahi aşk ile Tanrı'ya ulaşarak O'nun varlığında simgesel anlamda yok olması ve olgun insan sıfatını kazanabilmesi amacına yöneliktir. Bu düşünce sistemi içinde varlık bilincini edinip evren-Tanrı bağıını çözmeyi ve gerçeğe ulaşmayı hedefleyen kişi, yolu kabul ettiğine dair verdiği sözden sonra seyr-i sülûk adıyla bilinen eğitim aşamaları ile ruhen şekillenmeye ve kemâl noktasına yükselmeye gayret gösterir. Tasavvuf yaklaşımları öncelikle bireyin iç dünyasını olgunlaştırmasını, her alanda gerekli ve yeterli bilgi edinerek sorunlara akılcı, uygulanabilir çözümler getirmesini hedef almıştır.

Aydınlanma kuşağı teriminin kişi boyutunu oluşturan manevî önderlerin anlayışları, yaklaşımları, düşünceleri dört kapı kırk makam esasına dayalıdır. Tasavvuf anlayışında dört kapı kırk makam, olgunluk derecesine ulaşmak için yerine getirilmesi gereken temel kurallar ve geçilmesi beklenen aşamalardır. Dört kapı, şeriat-tarikat-hakikat ve marifettir. Şeriat, inancın temelini öğrenmek ve ibadetleri yerine getirmek; tarikat, ruh eğitimi yolunda belirli bir disiplinle terbiye almak; hakikat, nefsdan ve maddî varlıktan soyutlanmak; marifet, ulaşılan ruh zenginliği, davranış ve düşünce olgunluğu ile başkaları yararına çalışabilen, onları eğitebilen örnek insan olmak şeklinde tanımlanabilir.

XII. yüzyılda Orta Asya/Türkistan bölgesinde Ahmet Yesevî önderliğinde oluşan Yesevilik öğretisi ile Yesevilik'in usûl, âdâb ve erkânı daha sonra kurumlaşan Türk tasavvuf akımlarına bir prototip/ilk örnek oluşturmuştur. XIII. yüzyılda öğreti Anadolu sahasına taşınmış, yaşatılmış ve daha sonra kurulan tasavvuf örgütlerinde korunmuştur. Yesevilik örgütünün erkânı ve eğitim yöntemi kırk makam esasına göre düzenlenmiş; Ahmet Yesevî dört kapı kırk makamlı ilgili görüşlerini "Fakr-nâme" adlı eserinde tanıtmış; Hacı Bektaş Veli "Makalât"ında aynı konuya değinmiş; Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin oğlu Sultan Veled Mevlevîliğin erkânını belirlerken babasının, Tanrı'ya yakınlaşmak ve ulaşmak üzere gerçekleştirilen tek mil bir ibadet olarak değerlendirdiği "semâ'yı" dört bölüme ayırmıştır (Gölpınarlı. 1983. 384-387). Ahilik teşkilâtı bir tasavvufî örgüt olmamakla birlikte âdâb ve erkânını fetâ örgütlerinin nizamnâmesi olan fütûvvetnâmelerden alması nedeniyle, esnafın yetişmesinde de aynı kuralları benimsemiştir. Yunus Emre ilâhilerinde dört kapı kırk makamın anlamını ve ruh terbiyesindeki önemini vurgulamıştır:

Şeri'at tarikat yoldur varana

Hakikat ma'rifet andan içerü

Evvel kapu şerî'at geçse andan tarîkat
Gönül evi ma'rifet 'ışk hakikat içinde

Bu dört menzildir utan ledün makâmın tutan
Oldur menzile yiten tamam murâd içinde (Tatçı. 1990. 314).

Evvel kapu şerîat emr ü nehyi bildürür
Yuya günahlarını her bir Kur'ân hecesi
İkincisi tarikat kulluga bil bağlaya
Yolu toğru varanı yarlığaya hocası
Üçüncüsü ma'rifet cân gönül gözün açar
Bak ma'ni sarâyına 'Arşa değin yücesi
Dördüncüsü hakikat ere eksük bakmaya
Bayram ola gündüzi Kadîr ola gicesi
Bu şerîat güç olur tarîkat yokuş olur
Ma'rifet sarplık durur hakikatdür yücesi
Dervîşün dört yanında dört ulu kapu gerek
Kancaru bakarısıa gündüz ola gicesi
Dört kapudur kırk makâm yüz altmış menzili var
Ana irene acılır vilâyet derecesi (Tatçı. 1990. 315).

İDEAL: Ortak ideal, insanoglunun kendi değerini farkederek eksikliklerini tamamlamasını, doğasından kaynaklanan olumsuzlukları düzeltmesini, sadece hemcinslerine değil tüm varlıklara sayđı ve sevgi ile yaklaşmasını sağlamak; bireysel veya kültürel farklılıklar nedeniyle beliren sorunları engellemek; kültürel ve toplumsal birlik ve beraberlik ruhunu uyandırmak; sorunlara bilgi ve doğru seçilmiş yöntemlerle akılcı çözümler getirebilmektir.

3. SONUÇ

Genellikle Batı Uygarlığı Tarihi ile ilgili kaynaklarda , sadece "Antik Aydınlanma" ve "XVIII. yüzyıl. Aydınlanması" dönemlerini tanımlamak üzere bir felsefi terim olarak kullanılan "aydınlanma" sözcüğünün "tekelleştirildiği/tekleştirildiği"ni ifade etmek yanlış olmasa gerek.

"İ.Ö. VIII. yüzyılda başlayıp İ.S. V. yüzyılda sona eren devrede Eski Yunan ve Roma kültürlerini içine alan felsefeye, antikçağ felsefesi denir" (Hançerlioğlu. 1987. 58). Antikçağ felsefesi, Yunan felsefesi ifadesi ile de karşılanmaktadır. İ.Ö. V. yüzyıl antikçağ Yunan düşüncesinin aydınlanma çağı olarak kabul edilmiştir. Bu çağda, gezgin filozoflar olarak bilinen sofistler, Sokrates'in konuşmaları, Plato'nun Akademia ve Aristoteles'in Liceum adıyla bilinen okulları aracılığıyla süren eğitim sayesinde "insan" merkezli bir düşünce belirmiş; insanoglunun düşünebilme yeteneğini geliştirme üzerinde durulmuş; toplumsal ilerleme gereği vurgulanmış; bir bilgi türü olarak nitelenen er-

dem, akıl ve bilgiye dayandırılmış; doğrunun, düşünme ve değerlendirme gücü ile bulunacağı ifade edilmiştir (Haçerlioğlu. 1987); (Timuçin. 1992); (Ergüden. 1993); (Tuğcu. 2000); (Russell. 2000). Antik aydınlanma, insanın mitolojik bilgiden sıyrılarak evreni ve insanın evrendeki yerini akılcı bir yol ile kavramasını; yaşam alanlarını yine aynı yol ile kurmasını esas almış ve bilimsel gelişmeye ivme kazandırmıştır.

XVIII. yüzyıl Aydınlanması ise, Avrupa uygarlığında sosyal-siyasal-ekonomik gelişmeler; güçler dengesinde beliren değişimler; dini yaklaşımlarda yaşanan tutuculuk; inancın belirli gruplarca bir erk olarak elde tutulması vb. nedenlerin yol açtığı bir kapanma/kararma dönemi olarak tanımlanabilecek Ortaçağ'ın ardından gelen yeni açılım dönemidir. Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra yaşanan Aydınlanma, "1650'lerden 1800'lere kadar Batı uygarlığının modern çağa geçişini müjdeleyen zihinsel-bilimsel değişim sürecidir" (Ergüden. 1993. 92-93). XVIII. yüzyıl Aydınlanması, Akıl Çağı ifadesi ile de karşılanmaktadır. Bu çağda, "Akıl" herşeyin kesin ölçüsü olarak kabul edilmiş; Eski Yunan ve Ortaçağ'daki evren bilgisinden farklı olarak, evren içinde yeni bir dünya ve bu dünya içinde insanın değişen rolü konusunda yeni fikirler üretilmiş; bilimsel yöntem inandırılmış, siyasetin dinin ve ahlâkın laik temellere oturtulması hedeflenmiş; batıl inançlar-hurafeler-bağnazlık-cehalet ve dogmalarla savaşılmış; özgürlük, hukuk reformu ve eğitim üzerinde durulmuştur (Haçerlioğlu. 1987); (Timuçin. 1992); (Ergüden. 1993); (Tuğcu. 2000); (Russell. 2000). Descartes, Newton, Voltaire, Diderot, Rousseau, Kant, Locke gibi düşünürlerin sözleri, varsayım ve çıkarımları, değerlendirmeleri sayesinde Aydınlanma çağı modern bilimlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Görüldüğü üzere, "aydınlanma" dar, sınırlı, kurallı, kalıplı, kimi zaman zorlayıcı düşünce ve yaşama şekillerine tepki olarak ortaya çıkan; maddi ve manevi varlığıyla insanın değerini, akıl gücü ve eylem yeteneğini, gereksinimlerini, gelişimini, hak, özgürlük ve sorumluluklarını ele alarak sosyal-siyasal-ekonomik-kültürel-sanatsal yaşamına yön veren; birbirine kaynaklık eden farklı düşünme ve değerlendirme yöntemlerinin şekillendiği atılım dönemlerini ifade etmektedir. Görüş ve yöntem ne olursa olsun, böyle bir dönemde amaç, insanoğlunun yaşamını şekillendirmek / insanoğluna yaraşır bir yaşam kurmak ve çağın gereklerine göre bu düzeni daima geleceğe taşıyabilmektir.

Bu çalışmada "aydınlanma" terimi geleneğin dışında, Avrupa Uygarlığı'ndan farklı bir uygarlık; Avrupa coğrafyasından farklı bir coğrafya; farklı bir tarihi dönem; farklı bir yaklaşım ve pekçok ortak paydada buluşan farklı temsilcileri tanımlamak üzere kullanılmıştır. Yukarıda "Aydınlanma" terimine yüklenen anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, mümkün olduğunca özet bilgilerle aktarılan tarihsel perspektif ile XIII. yüzyıl Anadolu sahasında dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gereksinimleri doğrultusunda oluşan bir "Aydınlanma Kuşağı"ndan bahsetmek ya da Türk kültürel sürekliliği ve tarihsel süreç içinde XIII. yüzyılı "Aydınlanma Kuşağı" terimiyle tanımlamak mümkün görülmektedir.

Bu aşamada, üzerinde dikkatle durulması gerekli olan nokta; farklı kimliklerle beliren, farklı kültürel ve siyasal birikime sahip toplumlar için, aydın-

lanma/ilerleme/uygarlığa ulaşma/uygarlık oluşturma amacıyla uygulanan/geliştirilen farklı aydınlanma yöntemlerinin varlığını kabul edebilmektir. Çağdaş iki toplum arasında dahi birine uygun olan aydınlanma/aydınlatma yöntemi, farklı uygarlık kademesinde bulunan; yaşamını farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılara dayandıran; farklı bilinç düzeyine ulaşmış; kısacası farklı bir kimlik ve nitelikle yaşamını sürdüren ikinci toplum için uygun/geçerli/verimli olmayabilir. Bu nedenle ilk bakışta Antik aydınlanma veya XVI-II. yüzyıl Aydınlanması, XIII. yüzyıl Anadolu sahasında yaşanmış düşünce dönemini tanımlamak üzere seçilen/varsayılan "aydınlanma" ile yöntem bakımından çelişki/zıtlık oluşturabilir. Bilgi edinme ve bilgiyi değerlendirme yöntemlerinde; sorunlara çözüm getirme yaklaşımlarında ilk bakışta çelişki/zıtlık olduğu düşünülse de farklılığın ortak amaçlara ulaşmakta önemli bir engel oluşturmadığı görülecektir.

Gerek Antik aydınlanma, gerek XVIII. yüzyıl Aydınlanması'nda, rasyonalist düşünce/akılcılık/usculuk ön plâna çıkmış; bilginin akıl yürütme yoluyla elde edilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmış; doğüstü güçlere karşılık doğanın kendisi bir güç olarak kabul edilmiş; delil göstererek ortaya çıkarılan doğruya önem verilmiştir. Buna karşılık, XIII. yüzyıl Anadolu sahası düşünürleri, her dönem, her uygarlık ve her millet için ortak olan ideallere dönemin özelliği gereği tasavvufî yaklaşımla ulaşmaya çalışmışlardır. Tasavvuf anlayışı, İslâm dininin genel kural ve uygulama yöntemleri içinde, bireyin tevhid(Tanrı'nın teklifi) inancına bağlı kalarak mânen olgunlaşmasını; benliğinin sonsuz isteklerini ve nefsinin baskısını kontrol altında tutarak saf bir ahlâk yapısına ulaşmasını; çevresine yararlı, örnek bir insan olmasını; Tanrı'nın yaratıcılık gücünün bir göstergesi olan tüm varlıkların değerini kavramasını; yaşamın ve ölümün anlamını kavramasını öngören bir yaklaşımdır. Tasavvuf anlayışında temel amaç bireyin kendini, çevresini ve evreni "akıl, bilgi, sezgi, gönül gücü ve duygu yoğunluğu" ile anlamlandırmasını; insan onuruna yarayacak bir yaşama ulaşmasını; insana ve diğer varlıklara değer vererek düzenli, huzurlu, saygı ve sevgi ile bezenmiş bir dünya hayatı kurmasını sağlamaktır. Temel amaç, uğraşı ne olursa olsun bilgili, bilinçli, erdemli, donanımlı, mânevî yönden zengin, maddenin tutsaklığından sıyrılmış, temel ahlâk değerlerini benimsemiş/özümlemiş, aydın bireyler ve bu niteliklere sahip bireylerden oluşan sağlam bir sosyal yapı oluşturmaktır.

XXI. yüzyılın eşiğinde, uygar-insan haklarına saygılı-demokratik toplumlar oluşturmak için alınan önlemler ve verilen kararların içeriğini XIII. yüzyıl Anadolu sahasında düşünceleri, yaşantıları, sözleri, telkinleri ile örnek alınan Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Ahi Evran, Yunus Emre gibi şahsiyetlerin evrensel-zaman, mekân, toplum sınırı tanımayan bilgiler verdiklerini ve değerler ürettiklerini de unutmamak gerekir.

Türk kültürünün gelişim alanlarından biri olan Anadolu sahasının XIII. yüzyılı, tüm aksaklıklara, çelişkilere, siyasal paylaşımatsızlığa, kültürel çatışmalara rağmen bölgenin tarihî gelişiminde önemli yere sahip bir dönemdir. Türk tarihi ve kültürü bakımından Orta Asya ile Avrupa arasında bir atlama taşı özelliği gösteren Anadolu, XIII. yüzyılda, günümüzde hâlâ aratılan ve üzerin-

de tartışılan evrensel değerlere ve ideallere ulaşmayı kendilerine görev bilmiş; yeni coğrafyayı anavatan edinmeye çalışan, topluma telkinleriyle yol göstermiş, birlik ve beraberlik bilincini aşılabilir mânevî önderlerin idealleri doğrultusunda aktardıkları öğretileri ile aydınlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, T. (1994). *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atsız, N. (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara
- Aydın, M (1985). *Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Babinger, F.- Köprülü, F. (1996). *Anadolu'da İslâmiyet*, (Hzr. Kanar, M.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: e Yayınları.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1991). *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergüden, A. (1993). *Uygurluk Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Güngör, E. (1990). *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güzel, A. (2000). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1987). *Düşünce Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- (1996). *Toplumbilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kafesoğlu, İ. (1986). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Köprülü, F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Melikoff, İ. (1992). *Ahmet Yesevi ve Türklerde İslâmiyet*, Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri 26-27 Eylül 1991. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1992). *Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneginin Teşekkülü*, Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri 26-27 Eylül 1991. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (1991). *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması. İslâm Ansiklopedisi*. C.3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Russell, B. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev: Sencer, M.), İstanbul: Say Yayınları.
- Sevim, A. (1993). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Timuçin, A. (1992). *Düşünce Tarihi*, İstanbul: BDS Yayınları.
- Tuğcu, T. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*, Ankara: Alesta Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*, C.1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1992). *Anadolu Selçuklu Devleti, Türk Dünyası El Kitabı*, C.I Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.